

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.4.9>

Шульга М.В.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЛІСОВОЇ ТЕТЯНИ ВІКТОРІВНИ «ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ»¹

Протягом останніх десятиліть спостерігається стрімке погіршення стану земельних ресурсів в Україні. Невідкладного вирішення потребує одна з найскладніших проблем сьогодення – зупинення подальшого погіршення стану земель та їх відновлення. Сучасний стан земель свідчить, що значна частина останніх незалежно від їх цільового призначення вимагає проведення невідкладних заходів, які б забезпечували відновлення їх якісного стану. Особливе занепокоєння викликає зменшення площі орних земель в розрахунку на душу населення країни протягом останніх років. Така ситуація зумовлена тим, що в результаті природних та антропогенних факторів орні землі деградують, перетворюються на деградовані, малопродуктивні та техногенно забруднені. Вони не можуть належним чином виконувати основну свою функцію – виступати основним і безпосереднім засобом виробництва у сільському та лісовому господарстві. Зараз необхідно докласти максимум зусиль, щоб не відбулося перетинання межі, так званої червоної лінії, тобто перетворення сьогоденного стану земель на критичний, коли відновити їх уже буде неможливо. В кінцевому рахунку це може призвести до загрози не лише розвитку національної економіки і продовольчої безпеки країни, у світі, а й до існування людства в цілому, що пов'язано з тим, що земля є основою довкілля. При цьому відновлення земель окремих категорій повинно здійснюватися з урахуванням специфіки, що впливає з притаманного їм правового режиму.

Кризовий стан земельних ресурсів України, що, певною мірою, є наслідком недоліків правового регулювання охорони та відновлення земель в державі, підкреслює необхідність проведення комплексного дослідження теоретичних проблем відновлення земель.

У зв'язку із цим привертає увагу видана видавництвом «Юрайт» (м. Харків) у 2020 році монографічна праця кандидата юридичних наук, доцента Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Т.В. Лісової «Правове забезпечення відновлення

земель: теоретичні і практичні проблеми». У монографічному дослідженні широко висвітлені теоретико-правові проблеми, які виникли у зазначеній царині, методологічні й конституційні основи дослідження, особливості правовідносин щодо відновлення земель як самостійного виду земельних правовідносин, їх об'єктно-суб'єктний склад. Крім того, авторкою чітко окреслені проблемні питання у правовому регулюванні відповідних суспільних відносин та запропоновано варіанти їх розв'язання.

Актуальність проведеного дисертаційного дослідження зумовлена відсутністю комплексного і всебічного аналізу проблем правового забезпечення відновлення земель як в умовах колишнього СРСР, так і на теренах самостійної України. Окремі роботи вітчизняних та зарубіжних правознавців торкалися зазначеної проблеми лише фрагментарно.

Наукове значення проведеного дослідження полягає, перш за все, в тому, що воно є першим комплексним, системним, глибоким та всебічним дослідженням проблем правового забезпечення відновлення земель та засноване на аналізі як сучасного вітчизняного та зарубіжного земельного, так і іншого законодавства.

Як відомо, негативні процеси як природного, так і техногенного характеру негативно впливають на стан земель сільськогосподарського, лісгосподарського та іншого призначення. Це потребує вжиття комплексу невідкладних відповідних заходів щодо відновлення їхнього стану. У чинному земельному законодавстві поки що залишаються недостатньо врегульованими суспільні відносини у сфері відновлення земель різного призначення. Проте визначальна роль відновлення земель є беззаперечною. Адже здійснення заходів з їх відновлення виступає одним зі складників основи забезпечення сталого розвитку нашої країни.

Правові норми з питань реалізації заходів з відновлення якісного стану порушених внаслідок промислової та іншої діяльності земель, закріплені у нормативно-правових актах різної юридичної сили, мають переважно загальний чи декларативний характер, несистематизовані. Насамкінець це призводить

¹ Лісова Т.В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Харків : Юрайт, 2020. 396 с.

до виникнення суттєвих юридичних прогалин та колізій у механізмі правового регулювання відповідних суспільних земельних відносин.

Зазначене підтверджує актуальність проведеного монографічного дослідження Т.В. Лісової.

План монографічного дослідження вивірених, логічно обгрунтованих. Рукопису притаманна чітка, злагоджена структура та чітка логіка подання матеріалу. Архітектоніка роботи є оптимальною. Монографічне дослідження складається зі вступу, трьох самостійних розділів: «Теоретико-правові підходи до розуміння відновлення земель», «Правовідносини щодо відновлення земель як різновид земельних правовідносин», «Заходи правового забезпечення відновлення земель», що є змістовно взаємопов'язаними між собою, списку використаних джерел, який налічує 594 найменування, всебічно обгрунтованих висновків. Таке викладення матеріалу стане в нагоді для подальшого опрацювання проблем правового забезпечення відновлення земель.

Дослідження авторка починає з визначення теоретико-правових підходів до розуміння відновлення земель (розділ 1). Розділ 2 рецензованої монографії присвячено аналізу особливостей та складу правовідносин щодо відновлення земель, відповідальності за порушення законодавства у зазначеній сфері. У 3 розділі монографії авторкою всебічно розглянуто заходи правового забезпечення відновлення земель, наведено та обгрунтовано їх класифікацію, запропоновано шляхи розв'язання низки проблем щодо їх задіяння. Особливої уваги заслуговує окремий підрозділ монографічного дослідження щодо механізму забезпечення відновлення земель.

Науково-теоретичним підґрунтям для написання цієї праці послужили публікації українських та зарубіжних учених у галузі земельного, аграрного й екологічного права, використовувалися також науково-теоретичні доробки представників радянської науки земельного права, результати наукових досліджень теорії права, конституційного, цивільного й кримінального права. При підготовці монографії було вивчено значний масив наукових напрацювань представників інших наук, зокрема економічної й сільськогосподарської.

Безсумнівним здобутком дослідниці є розширення понятійно-категоріального апарату земельно-правової науки. Йдеться, зокрема, про формулювання дефініцій нових понять та вдосконалення існуючих, таких як «відновлення земель», «якісний стан земель», «правовідносини щодо відновлення земель» тощо.

Значення запропонованого рукопису монографії підкреслює й запропонований авторський підхід до розмежування термінів «відновлення» й «відтворення» в контексті природних ресурсів, зокрема земель. Так, авторкою слушно зроблено наголос, що уживані в роботі терміни «відновлення» й «відтворення» не є тотожними. Земля, як основний природний

об'єкт, є невідтворюваним, але відновлюваним природним об'єктом. Специфіка відновлення полягає в тому, що цьому процесу підлягає стан земель. Йдеться про відновлення якісного стану земель (грунтів), функцій, які вони виконують за своїм основним цільовим призначенням, попереднього стану земель порушених. Термін «відтворення» стосується кількісного виміру й застосовується щодо поновлення кількості природних об'єктів. Варто відзначити запропонований авторкою історико-правовий аспект розвитку правового забезпечення відновлення земель, що дало можливість розглянути відповідне законодавство в контексті еволюційного розвитку, виявити його недоліки та перспективи. Всебічної підтримки заслуговує й пропозиція авторки щодо зміни в умовах кризового стану земель антропоцентричної парадигми природокористування на біосфероцентричну парадигму взаємодії людини і природи. Схвальним є й те, що в першому розділі монографії авторкою не лише досліджено правову природу відновлення земель, але й запропоновано аналіз специфіки відновлення земель в економічному розумінні. Підтримки заслуговує й позиція авторки щодо місця правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері відновлення земель у системі права, а також запропоновані критерії розмежування охорони й відновлення земель. Викликає цікавість й проведена авторська класифікація відновлення земель.

Особливої уваги у другому розділі заслуговує те, що об'єктом проведеного дослідження виступають суспільні відносини щодо відновлення земель не лише сільськогосподарського, але й несільськогосподарського призначення (земель, що виступають, зокрема, просторово-територіальним базисом та земель, які особливо охороняються).

Суттєвим досягненням дослідниці варто вважати необхідність розширення предмета земельного права. Так, суспільні відносини, що виникають під час відновлення земель, визнані авторкою самостійним видом земельних відносин і вагомим складником предмета земельного права поряд з відносинами з використання та охорони земель. Слід всебічно підтримати запропоновані авторкою ознаки зазначених правовідносин. Потребує схвалення і наукова позиція щодо суб'єктно-об'єктного складу правовідносин у сфері відновлення земель, підстав виникнення, зміни та припинення таких правовідносин.

Значний науковий інтерес викликає висновок авторки щодо того, що в основу породження правовідносин з відновлення земель покладено стан останніх, що характеризується перебігом негативних процесів (ідеться про ерозійні процеси, перезволоженість, підвищену кислотність або засоленість, забруднення шкідливими речовинами), порушеною поверхнею і втратою землями своїх функцій. Фактичним підґрунтям такого стану виступають юридичні факти (як події (природні катаклізми), так і

дії людини), який у подальшому, відокремившись від них, існує самостійно. Зазначений стан авторка розглядає як факт-стан. Слушною видається й позиція науковця щодо здійснення відновлення земель не лише в інтересах окремих власників та землекористувачів, а й у суспільних інтересах, що підкреслює соціальну природу відновлення.

Доцільно підтримати й пропозицію, висловлену в розділі 2, щодо внесення відповідних змін до законодавства щодо посилення юридичної відповідальності у сфері відновлення земель. Так, слушною слід вважати пропозицію авторки доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею про настання відповідальності за невиконання як власником земельної ділянки, так і землекористувачем обов'язку розпочати процедуру консервації деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель, а також установити юридичну відповідальність за порушення законодавства у сфері проведення меліорації земель. Заслужують на увагу й положення монографії щодо встановлення кримінальної відповідальності за непроведення відновлення якісного стану деградованих і малопродуктивних земель (насамперед шляхом проведення їх консервації), рельєфу порушених земель (шляхом проведення рекультивативної) у встановлених законом випадках, якщо це спричинило тяжкі наслідки для довкілля і здоров'я населення.

У третьому розділі рецензованої монографії ґрунтовно розглядаються заходи правового забезпечення відновлення земель. Особливу увагу при цьому приділено рекультивативній порушених земель, консервації деградованих та малопродуктивних земель, меліорації земель. Викликає зацікавленість авторський підхід до такої категорії, як відшкодування втрат сільськогосподарського й лісгосподарського виробництва, які можна розглядати як засіб забезпечення відновлення земель (ідеться про використання коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського й лісгосподарського виробництва на відновлення земель). Водночас відшкодування таких втрат можна паралельно вважати й засобом, що забезпечує відтворення земель (ідеться про кількісний вимір). Важливим видається запропонований авторкою аналіз механізму правового забезпечення відновлення земель, який складається з відповідних складників, об'єднаних досягненням конкретної мети – відновлення якісного стану земель сільськогосподарського призначення, продуктивності земель лісгосподарського призначення, відповідних функцій інших земель несільськогосподарського призначення, належного стану порушених земель, які мають становити злагоджену систему.

Авторські висновки характеризуються чіткістю, обґрунтованістю та логічністю, відповідають меті й поставленим завданням наукового дослідження. Т.В. Лісовою сформульовано теоретичні

узагальнення та практичні рекомендації щодо правового регулювання вказаних суспільних відносин.

Детальне ознайомлення з текстом монографічного дослідження свідчить про чітко сплановану, продуману наукову роботу за відповідним напрямом дослідження. Саме змістовний план монографії забезпечив охоплення значного теоретичного масиву для вирішення поставлених завдань. Представлене монографічне дослідження Т.В. Лісової є вагомим внеском до доктрини земельного права та повністю відповідає запитам сьогодення, виступає самостійною завершеною науковою працею, в якій розглянуто теоретичні засади правового забезпечення відновлення земель, розкрито практичні проблеми, запропоновані чіткі відповіді на гострі та актуальні питання, виокремлено тенденції подальшого розвитку у цій царині.

Рецензована монографія Т.В. Лісової являє собою цілісне дослідження сучасних теоретичних і практичних проблем правового забезпечення відновлення земель. На основі комплексного аналізу як національного, так і зарубіжного законодавства в монографії вдалося розв'язати надзвичайно вагому наукову проблему, сформулювати нові теоретичні положення і зробити науково обґрунтовані висновки, а також запропонувати цінні практичні рекомендації у зазначеній сфері. На безумовне схвалення заслуговує також авторська структура запропонованої Концепції відновлення деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель і спеціального закону «Про відновлення земель».

Безперечним видається те, що спеціальної, додаткової уваги дослідниці заслуговують проблеми, пов'язані з реалізацією механізму забезпечення відновлення земель. У сучасних умовах, коли база даних Державного земельного кадастру про кількісний і якісний стан земель України не містить повної і достовірної інформації, необхідним видається «поштовх» законодавця, який би «запустив» цей механізм з урахуванням існуючої бази даних. У подальшому з урахуванням результатів моніторингу стану земель механізм забезпечення відновлення останніх має діяти в безперервному режимі, на чому і наголошує авторка.

З огляду на актуальність теми дослідження, ступінь наукової новизни, теоретичну й практичну значущість запропонованих висновків та пропозицій, надрукована монографія Лісової Тетяни Вікторівни «Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми» підготовлена на належному науково-теоретичному рівні та є надзвичайно цікавою та актуальною для сучасної науки земельного права, містить обґрунтоване всебічно нове вирішення наукової проблеми, а тому буде цікавим і корисним для вчених-правників, викладачів, аспірантів і студентів юридичних і аграрних навчальних закладів, політиків, а також усіх, кого цікавлять сучасні проблеми розвитку науки земельного права.